

6. **Іванько І. А.** Концепції державного устрою України у вітчизняній історико-політичній літературі XVII – XVIII ст. / І. А. Іванько, К. М. Колесников // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Д., 1998. – Вересень.
7. **Леп'явко С. А.** Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591) / С. А. Леп'явко. – Чернівці, 1999.
8. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К., 1992.
9. **Лясота Е. зі Стебліва:** Щоденник / зі Стебліва Е. Лясота // Жовтень. – 1984. – № 10.
10. **Макаров А. М.** Світло українського бароко / А. М. Макаров. – К., 1994.
11. **Слюсаренко А. Г.** Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К., 1993.
12. **Стороженко І. С.** Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть. Кн. 2 : Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі / І. С. Стороженко. – Дніпродзержинськ, 2007.
13. Український степовий кордон в середині XVI століття (спогади барського старости Бернарда Претвича). – Запоріжжя ; К., 1997.
14. **Толочко О. П.** Образ держави і культ володаря в давній Русі / О. П. Толочко // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – К., 1994. – Т. 3.
15. **Яковенко Н. М.** Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навч. посіб. / Н. М. Яковенко. – К., 1997.
16. **Яковенко Н. М.** Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. / Н. М. Яковенко. – К., 2002.
17. **Яковенко Н. М.** Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – К., 1993.
18. **Dubiecki M.** Kudak twierdza kresowa i jej okolice / M. Dubiecki. – Warszawa, 1900.

Надійшла до редколегії 04.06.2014

УДК 913(477)

В. С. Старостін

*Дніпропетровський обласний центр охорони
історико-культурних цінностей*

**МІСТО НОВОМОСКОВСЬК НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ
«КИЕВСКАЯ СТАРИНА» ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XIX –
ПОЧАТКУ XX ст.**

Систематизовано відомості про м. Новомосковськ, вміщені у часописі «Киевская старина» 1882–1906 рр. Встановлено представництво міста у часопису, тематику вміщеної інформації, характер загальних уявлень про місто згідно з матеріалами часопису.

Ключові слова: історіографія, паланка, слобода, місто, Самарчук, Новоселиця, Новомосковськ.

© В. С. Старостін, 2014

В. С. Старостин

*Днепропетровский областной центр
охраны историко-культурных ценностей*

**ГОРОД НОВОМОСКОВСК НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА
«КИЕВСКАЯ СТАРИНА» ПОСЛЕДНЕЙ ТРЕТИ XIX –
НАЧАЛА XX вв.**

Систематизированы сведения про г. Новомосковск, размещённые в журнале «Киевская старина» 1882–1906 гг. Установлено представительство города в журнале, тематика опубликованной информации, характер общих представлений о городе в соответствии с материалами журнала.

Ключевые слова: историография, паланка, слобода, город, Самарчук, Новоселица, Новомосковск.

V. S. Starostin

Dnepropetrovsk regional centre for protection of historical and cultural values

**THE CITY OF NOVOMOSKOVSK IN THE MAGAZINE
«KIEVSKAYA STARINA» THE LAST THIRD OF THE XIX –
EARLY XX centuries**

The purpose of the research is to systematize information about the city of Novomoskovsk represented in the journal «Kievskaya Starina»; to assess the general coverage of the city history in the journal and themes it focuses on, the nature of general ideas about the city, which can be formed based on the materials of the journal. Information about the city is fragmented. Since 1882 to 1906 the city has been mentioned just in 30 publications of various kinds. Only 4 of them can be considered a research of Novomoskovsk history. But the city has been mentioned in publications concerning History of Zaporizhia and Black Sea Cossack Host (10), publication of information sources (8), biographic (4), bibliographic (3), an dethno graphic (2) publications. The most elaborated theme related to the history of the city is Cossack's Age personality research. The existing mentions about the objects and institutions of the city only specify the individual facts of its history. The significance of the city of Novomoskovsk in the history of the region is described in broad terms. Fragmentary nature of information about the city of Novomoskovsk represented in the journal «Kievskaya Starina» does not give a comprehensive picture of its history. But it is rich on important facts.

Key words: historiography, palanca, settlement, city, Samarchuk, Novoselytsia, Novomoskovsk.

Часопис «Киевская старина» відіграв велику роль у розвитку української історичної науки, у формуванні історичної свідомості широкій громадськості, посиленні інтересу до вивчення історії, у роз-

шуку та публікації історичних документів. Значення часопису і його впливовість, не втрачені з часом, ґрунтуються не лише на доборі автури та якості розміщуваних у ньому матеріалів, але й на охопленні всього українського світу в його ментальній, хронологічній та географічній тягловості. Актуалізація регіональних досліджень та мікроісторичних студій з їхньою історією повсякденності зумовлює нові звернення і нові прочитання матеріалів, статей та рецензій «Киевской старины».

Плідність цих звернень можемо проілюструвати на прикладі міста Новомосковськ, Дніпропетровської області. Місто належить до найстаріших населених пунктів Вольностей Війська Запорозького. Перші відомості про існування сталого укріплення «Самарська паланка» датуються початком XVIII ст. Формування поселення на його сучасному місці можна віднести до другої половини 1730-х – початку 1740-х рр. За часів Нової Січі поселення не отримало усталеної назви, фігуруючи в документах як Самарська паланка, слобода Самарчук, слобода Новоселиця, місто Самарь. У 1775–1777 рр., під назвою Новоселиця, місто отримує ранг повітового міста Самарського повіту. З 1777 р. по 1794 р., під час існування м. Катеринослав-I (з 1784 р. – Новомосковськ-I) – містечко Новоселиця. У 1794 р. воно отримало ранг повітового міста із перейменуванням на Новомосковськ. Слід зазначити, що зі старих центрів Запорозжя Новоселиця – Новомосковськ є єдиним поселенням, за яким було остаточно закріплено ранг повітового міста. При цьому історія міста, на сьогодні, розроблена лише на рівні краєзнавчих нарисів [7; 8; 20].

Метою нашої розвідки є систематизація відомостей про місто, розміщених у часопису «Киевская старина», визначення представництва міста, тематики згадок та характеру загальних уявлень про нього, які можна сформулювати через матеріали часопису.

Питання ж пов'язані з містом Новомосковськом не є домінуючими навіть всередині широкої теми історії Запорозжя. Скоріш, навпаки, згадки про місто носять фрагментарний характер. З 1882 р. по 1906 р. місто згадується всього у 28 публікаціях різного характеру, при цьому найбільша кількість цих публікацій припадає на 1882 р. (6), а в десяти річних комплектах (переважно за 1890-ті рр.) будь-які згадки про місто відсутні взагалі. У цілому лише чотири публікації, присвячені Троїцькому собору (3) та розвитку освіти (1), можна визначити як розвідки з історії міста. Найчастіше місто згадується у загальних статтях з історії Запорозжя, Чорноморського козачого війська (8) та публікаціях джерел (8). Набагато менше місця місто займає в біографічних (4), бібліографічних (3) та етнографічних (2) публікаціях.

Найпотужнішою темою, пов'язаною з історією міста безумовно є персоналії запорозької старшини Самарської паланки: І. Глоби, А. Головатого, А. Порохні та священника К. Тарловського.

П. Єфименком подається коротка біографія Івана Яковича Глоби з акцентом на його перебування на засланні й встановленням родинних зв'язків зі старшиною Самарської паланки та дворянськими родинами Новомосковського повіту [9]. Включення І. Я. Глоби до складу місцевої старшинської та дворянської еліти здійснено за генеалогічними відомостями, поданими М. Д. Мізком. Згідно з ними рідна сестра І. Я. Глоби Явдоха вийшла заміж за чиновника полтавського магістрату Василя Михайловича Бойка. Їхня дочка Лизавета (1760–1820) вийшла заміж за Федора Мироновича Легкоступа (1741–1793), запорожця, а згодом капітана російської служби, племінника та вихованця запорозького старшини Якова Легкоступа (1700–1798), будівничого Новомосковського собору. Ф. М. Легкоступ загинув від поранення, завданого гайдамаками у своєму маєтку в 17 верстах від Новомосковська. Дочка Ф. М. Легкоступа Олександра (1790–1822) вийшла заміж за Д. Т. Мізку [9, с. 370]. Вирішення долі вищої запорозької старшини, в тому числі Глоби, по ліквідації Січі і заміна їм смертної кари на заслання до монастирів висвітлюється публікацією листа князя Г. О. Потьомкіна до Катерини II [27].

Найбільш репрезентативно представлено на сторінках часопису біографію такої непересічної особистості, як Антін Андрійович Головатий. Але при цьому характерно, що головний масив відомостей і згадок про нього відноситься вже до періоду після ліквідації Січі. У примітках до роботи А. Туренка зазначається, що після ліквідації Січі А. А. Головатий у чині секунд-майору, по дворянських виборах, служив капітаном-справником у Новомосковську [26, с. 499].

Ширші відомості вміщено у документі, надрукованому О. Андрієвським. У власноруч написаній 1777 р. «сказці» А. А. Головатий казує, що не міг особисто отримати у Київській губернській канцелярії прогони по поїздках до Петербурга за 1773, 1774 та 1775 р., оскільки був зайнятий по різних комісіях Війська. А з 13 лютого 1775 р. він був затриманий у Москві за розпорядженням князя Г. О. Потьомкіна і відправлений з ордером до генерал-поручика П. А. Текелія лише 16 червня, вже по отриманні відомостей про зруйнування Січі. Із штабу П. А. Текелія в колишній Січі його було відправлено додому «в город Самарь». А з 19 грудня губернський земський комісар майор Суханов призначив його начальником у м. Самарі. З посади він був звільнений через хворобу 26 березня 1776 р., а 3 травня 1776 р. Азовським губернатором В. О. Чертковим призначений командиром команди «для искоренения шатающихся разбойников», окрім того брав участь у різних комісіях за розпорядженням майора Суханова. 1 травня

1777 р., під час приїзду до м. Самарь В. О. Черткова отримав дозвіл і паспорт на проїзд до Києва для отримання прогонів [2, с. 343]. Окрім біографічних відомостей, вміщених у ньому, цей документ є надзвичайно цікавим для реконструкції системи управління містом та повітом у перші роки по ліквідації Січі.

Наведено й відомості про перебування А. А. Головатого у Слободзеї, де у 1880-х рр. ще зберігалися його вклади в церквах Св. Михайла та Успіння Богородиці і акт на продаж його будинку у 1793 р. [15]. Але найбільш численні згадки про А. А. Головатого стосуються його ролі у створенні Чорноморського (Кубанського) козачого війська [10; 18; 16; 22; 26; 29]. Згадується і його призначення військовим суддею Війська вірних запорожців і депутатська діяльність 1792 р. у Петербурзі та ті методи, якими він домогся пожалування Чорноморським козакам земель по Кубані.

У перші роки переселення на Кубань А. А. Головатий керував поселеннями козаків по Дністру. Досить докладно описано виконання ним своїх обов'язків по організації переселення [26, с. 501–502, 506, 507, 510, 511], включно до незаконних дій, таких, як видача у Новомосковському повіті паспортів кріпакам на вигадані прізвища задля переселення їх до Чорномор'я [29, с. 234; 239]. Висвітлюється і його діяльність на Кубані: будівництво церкви у Тамані, участь у формуванні внутрішнього регламенту Війська, виконання ним функцій правителя Війська у 1794 р. Також згадується і його призначення командиром двох піших полків, призначених для походу проти Персії у 1796 р. та його смерть у цьому поході 28 січня 1797 р. [26, с. 513, 520, 530–533, 536].

Не менш докладно представлено й біографію священника Кирила Тарловського. Л. Мацієвичем видруковано рукопис К. Оранського з біографією К. Тарловського, написаною, переважно, на народних переказах. Згідно з цією біографією К. Тарловський походив з чернігівського дворянського роду. За часів Катерини II вступив до гвардії, невдовзі став офіцером та за провину по службі розжалуваний до рядового. Вийшов у відставку, але на батьківщину не повернувся. Скитався по різних місцях. Три роки був смотрителем млинів Києво-Печерської лаври, а потім домогся місіонерської місії на Запорожжя. Детально описується його зустріч під Новоселицею із двома запорожцями, які запропонували йому стати священником, переговори Коша з цього приводу з церковним урядом, його висвячення у Києво-Печерській лаврі та подальша діяльність по введенню серед запорожців осілого способу життя.

У перші десятиріччя російської колонізації К. Тарловський, за дорученням Азовського губернатора В. Черткова, активно займається осадженням державних та приватних слобід і влаштуванням

церков. Більше того, йому приписується і заснування Самарського Пустельно-Миколаївського монастиря. В усякому разі монастир він вибрав як свою резиденцію і в ньому був і похований у віці 75 років. Як зазначає А. Мацієвич, автор рукопису помітно переплутав події часів Нової Січі та перших десятиріч російської колонізації і надто прикрашив особистість К. Тарловського, але не заперечував головних фактів його біографії, викладених у рукописі [19].

Публікація цього рукопису породила певний відгук і до часопису було надіслано передрук статті Дорошенка з «Черниговских губернских ведомостей» (1887, № 63), яка ґрунтувалася на усних спогадах одного зі старожилів. Згідно з цією версією біографії, К. Тарловський, хоча й походив з дворянської родини, але батько його був священником церкви Св. Миколая у Козельці. Освіту він отримав у Київській духовній академії, по закінченні якої прийняв сан і служив при Козелецькому дівочому монастирі, а по смерті батька зайняв його місце у церкві Св. Миколая. У 1744 р., коли імператриця Єлизавета Петрівна проїжджала через Козелець, К. Тарловський, вірогідно, обвінчав її з О. К. Розумовським. В усякому разі він долучався до почту імператриці, а по поверненні до Петербурга був призначений духівником великої княгині Катерини Олексіївни. Після пожежі, яка знищила дерев'яну церкву Св. Миколая у Козельці, К. Тарловський став меценатом будівництва нового мурованого храму, надіславши велику пожертву грішми.

По смерті імператриці він, маючи численних ворогів, утік із Петербурга і добився аж за р. Оріль, де й був перейнятий запорожцями, які у своєму рапорті січовому начальству і охрестили його «диким попом». Призначений начальником січових церков, К. Тарловський невдовзі знову подався у мандри степами. Біографія приписує йому на повернення на шлях істинний відомого у той час розбійника Семена Гаркуші. По зруйнуванні Січі він з'явився до Азовського губернатора В. Черткова, який був його приятелем ще за петербурзьких часів, а у подальшому запросив із Козельця своїх рідних. На його батьківщині ще зберігається згадка про нього – портрет у церкві Різдва Богородиці (аналогічний портрету у Самарському монастирі) [1].

Згадки про старшину Андрія Порохню не формують цілісної біографії Так, під 1764 р. він згадувався як депутат зі встановлення північного кордону Запорожжя [31, с. 462], а під 1768 р. як депутат комісії зі встановлення кордону із Слобожанщиною [28, с. 613]. У 1774 р. А. Порохня намагався захопити зимівник вдови Ганни Силихи у Хашовому (передмістя Новомосковська). Після скарги вдови до Коша йому було заборонено зазіхати на статки, які лишилися по її чоловікові [24, с. 610].

Матеріалом до біографії старшини та її інкорпорації у дворянський стан може слугувати реєстр про роздачу земель у Катеринос-

лавському повіті 1776 р., повідомлений Д. Багалієм (список І. Манжури), в якому, як у нових, так і в старих званнях згадані: капітан Рябий, підполковник Ковпак, самарський житель Непийбрага, колишній запорозький полковник Гараджа, поручик Легкоступ, полковий старшина Хижняківський, полковий старшина Рудь, осадчий Мураєв, поручик Головатий, полковий старшина Кобезчик, старшина Кореневський, полковий старшина Балицький, полковий старшина Щокін, капітан Чернявський [5, с. 784–788]. Цей реєстр є одним із базових документів щодо формування дворянського стану повіту, але за межами колишньої старшини, зв'язки дворянства із містом встановити за матеріалами часопису неможливо. Виняток складає лише надання рангової дачі на р. Протовч у 4 912 десятин земському комісару Суханову [5, с. 787].

У цілому переважна кількість згадок про городян може розцінюватися лише в якості фактологічного матеріалу до біографій. Так, видрукувані Г. Залубовським переліки осіб, які керували Новомосковським повітовим училищем з 1807 р. по середину 1850-х рр., містять відомості про роботу дворянства безпосередньо в місті. Переліки подаються по двох списках. Першою зазначено введено з 1815 р. посаду почесного доглядача, яку обіймали П. І. Сушков (1815–1821), О. Н. Андреев (1822–1831), П. Д. Алексеев (1832–1836), В. В. Курилін (1836–1851), Г. Д. Мізко (з 1851). Другу посаду штатного доглядача, яка існувала із відкриття училища, представляли: С. А. Белецький (1807–1813), А. Г. Гаркушевський (1815–1821), І. Є. Котляров (1821–1823), І. З. Нагорський (1824–1833), Я. І. Оптовцов (1833–1834), О. П. Чеков (1835–1853), І. І. Мокієвський (з 1853) [12, с. 598].

Він же згадував і прізвища дворян, які виступали меценатами училища при його відкритті: повітового проводира дворянства М. І. Тимковського, городничого Пустильникова, П. Миргородського, Клевцова [12, с. 596]. І пожертви пізнішого часу: рішення повітового дворянства про разове внесення 10 коп. з ревиської душі (22 березня 1808 р.), пожертви різних осіб на 5 120 руб., перебудову будинку коштом штатного доглядача Гаркушевського (1813), пожертви від різних осіб 246 руб. у день народження Олександра І (12 грудня 1813), пожертву повітового дворянства на будівництво училища 1 302 руб. (1820), пожертву почесного доглядача П. Д. Алексеева на перебудову училища у 6 800 руб. і призначення ним щорічної пожертви у 500 руб., пожертву почесного доглядача В. В. Куриліна (1 200 руб. за весь строк на посаді), почесного доглядача Г. Д. Мізка (1 200 руб. за 4 роки) [12, с. 598, 600].

Випадковий характер носять відомості про священників. Так священник містечка Новоселиці Роман Порохня згадується у зв'язку з участю у наданні кріпакам козацьких паспортів за підписом А. Голо-

ватою для переселення у Чорноморію [29, с. 234]. Дуже скупи відомості подає Л. Мацієвич про протоієрея Троїцького собору в Новомосковську Кирила Оранського, автора написаної у 1840 – на початку 1850-х рр. біографії К. Тарловського. К. Оранський викладав Закон Божий у повітовому училищі. Помер і похований у м. Новомосковську 1855 р. [19, с. 821]. Ним же згадувався і священник Троїцького собору у 1885 р. Іоаннікій Вахнін, який у 1873 р., разом із преосвященним Феодосієм (Макаревським), відвідав родичів Кирила Тарловського і подав опис його кімнати та портрету в Самарському монастирі [19, с. 821, 826].

Єдиним місцевим різночинцем, згаданим на сторінках журналу, є лікар П. М. Сочинський, який, за повідомленням Д. І. Яворницького, у 1904 р. подарував свою колекцію старожитностей новоствореному в Катеринославі музею. До складу колекції входили дві турецькі шаблі, ятаган, запорозький кинджал, кам'яний молот, бронзові вістря стріл, декілька чавунних ядер, запорозький дерев'яний «михайлик» для горілки, три давніх печатки та декілька монет, велика теракотова жіноча фігура, запорозький червоний пояс та багато інших предметів [14].

З місцевого купецтва згадано лише дві особи: бургомистр Іван Перехрестов, який у 1807 р. подарував для розміщення повітового училища будинок вартістю у 1 200 руб. і виділив 100 руб. щорічної допомоги [12, с. 596], та полтавський купець Зульман Ровенський, який у 1820 р. був позбавлений права брати участь у міських виборах у Полтаві, бо не мав у ній нерухомості. Незважаючи на наведені ним докази того, що він має будинки у м. Новомосковськ та м. Константиноград, був змушений залишити збори [21, с. 251].

З рядових жителів міста виявлено лише коротеньку біографію Микити Григорова Кравченка. Це уродженець м. Богодухів, Охтирської провінції, колишній козак. Малолітнім його виведено до запорозького села Новосілки, де й жив до 1772 р. Згодом він разом із батьком перебрався до Барвінкової Стінки [25, с. 754]. Разом із тим слід зазначити, що у надрукованих документах часів Нової Січі як «самарські жителі» однаково вказуються як жителі слободи Самарчук (Новоселиця), так і жителі всієї Самарської паланки. Так, під 1756 р. вказується, що козак Стефан Чорний «начал жить в Самаре в р. Кильчені зимовником чесно, а как оженился, то в Чернечом селе». Він же під 1764 р. вказаний, як «житель самарський», хоча проживає все в тому ж Чернечому. Разом із тим в деяких випадках використовується більш конкретне означення – «самарчицький житель» [24, с. 613, 609, 612].

Загальну роль населення у запорозькій колонізації презентує О. Шиманов у своїй статті щодо земельних суперечок між Запорожжям та Слобідською губернією. Обширно цитуючи А. Скальковсько-

го, який означає Самарську товщу як епіцентр колонізації в північному напрямку, на Оріль та Сіверський Донець [28, с. 611]. Так само побіжно вказується і роль місцевого населення у формуванні Чорноморського козачого війська. У скарзі наказного отамана Т.Т. Котляревського до Павла І, серед інших міст та сіл, в яких залишилось багато одружених козаків-запорожців, згадуються і Новоселиці (цей же документ згадує Второй Кодак, Половицю і Барвенкову Стінку) [29, с. 237].

Надзвичайно скупо згадано і візити до міста. Про свій проїзд через м. Новомосковськ у січні 1833 р. і придбання у ньому розвальнів за 8 руб. писав у листі до матері І. І. Срезневський [13, с. 215]. Згадуються й відвідини м. Новомосковськ А. Скальковським у 1835 р. (за передмовою до «Хронологического обозрения истории Новороссийского края») з коротким викладом його роботи в місті [3, с. 153].

З міських об'єктів та інституцій найбільш значимо висвітлено лише історію Троїцького собору, повітового училища та інших закладів освіти.

«Уцелевшим памятником благочестия запорожцев» названо Троїцький собор у м. Новомосковськ. Відомості про закладення храму у 1773 р., легендарна історія про запросини до побудови Я. Погрібняка з Водолаг, «освяння» зодчого св. Миколою, створення моделі та освячення храму в цілому відповідають тексту Д. Яворницького у «Запорожъе в остатках старины».

Цікавими доповненнями можна назвати відомості про те, що для будівництва храму було придбано і зруйновано декілька садиб, зазначено участь на нараді у ктитора Якова Андрійовича Легкого (Легкоступа) начальника самарського монастиря Ієсея. До цілком легендарних можна віднести беззаперечне твердження про закладення храму слов'янським архієпископом Євгеном Булгарісом у присутності кошового та курінних отаманів. Досить докладно зроблено опис храму, але згадка про його «золотоглаві» бані, засвідчує, що автор його навіч не бачив. Серед меценатів храму згадуються Антон Головатий та Іван Чепіга (безособово), козак Іван Батурицький, Терещенко (ікона Собору Св. Апостолів у 1774 р.), козак Лаврентій Плаха (Євангеліє у 1775 р.), козак Федір Колотнеча (срібна чаша у 1766 р.), князь Г. О. Потьомкін (імовірно один із дзвонів).

Надзвичайно цікавим є редакційне доповнення, що ґрунтується на статтях у «Екатеринославских губернских ведомостях» (1888, № 13 та 1888, № 15) про початок перебудови храму. В доповненні вказується дозвіл Священного синоду на перебудову від 27 травня 1887 р., подаються відомості про створення при соборі спеціального комітету по перебудові за планом архітектора Харманського з попереднім кошторисом у 31 545 руб. 18 коп. (20 000 руб. із сум собо-

ру, а інше – пожертви) та здача роботи реставратору з Петербурга Н. М. Перфільєву. Відмічено дату початку робіт – 2 жовтня 1887 р. і складнощі, які виникли через те, що кількість згнилої деревини далеко перевищила попередні оцінки. Планована заміна частини колод фактично перетворилася на нове будівництво. Заради економії було ухвалено рішення про використання дубових колод лише в основі собору (600 колод), а в інших місцях – про заміну дуба на сосну.

На весну 1888 р. нерозібраним лишився лише мурований фундамент, який був підведений під собор вже у XIX ст. Його мали розібрати навесні із закладенням нового цегляного підмурку. Під час демонтажу іконостасу жодних ушкоджень не з'явилося. Реставрація ікон відбувалася без підмальовок, змиванням кіптяви та пилу. Як найдавніші ікони храму згадуються «Святитель Миколай» та «Христос Спаситель», причому перша можливо належить до XV ст. Власне іконостас реставруватись не буде через брак коштів [23].

Стаття у «Екатеринославских губернских ведомостях» та викликаний нею допис з м. Новомосковськ згадуються і в спеціальному огляді газет [6, с. 8]. У 1906 р. Троїцький собор у м. Новомосковськ згадується як прообраз нового храму у с. Плішивець Полтавської губернії. Докладно описано, як уродженець села і меценат храму єпископ Парфеній за порадою художника В. М. Васильцова вирішив спорудити національний храм і, побачивши в Москві у Д. І. Яворницького фотографію Троїцького собору, вирішив взяти його за зразок. Визнається надзвичайно вдалим вибір зразка для нового храму, оскільки собор «справедливо признається высшим и совершеннейшим образцом национального украинского творчества в церковно-строительном деле» [14, с. 598, 599]. Відносно спорудження собору знову, в скороченому вигляді, наводиться легенда про «осаяння» Якіма Погрібняка з посиленням на статтю у «Киевской старине» 1888 р.

У 1888 р. Г. Залюбовський вмістив короткий огляд виданої у 1856 р. в Одесі книги Я. Грахова «Краткий историко-статистический обзор екатеринославской гимназии...», у якому навів відомості й про відкриття 8 листопада 1807 р. Новомосковського повітового училища (за статутом 1804 р.) із 49 учнями (з них 5 дівчат) і відкриття при ньому підготовчого класу [11, с. 41]. У 1889 р. Г. Залюбовський зробив обширний екскурс уже, власне, з історії навчальних закладів м. Новомосковськ, заснований переважно на вже згадуваній роботі Я. Грахова. Повторюючи дату заснування повітового училища, він зазначав, що день свого 80-річчя училище ніяк не відзначало, «утратив о нём память». Цікаві відомості наведено щодо відкриття училища і пожертв на нього. Докладно висвітлена первісна структура училища (два класи з дворічним курсом), навчальні предмети і їх розподіл між двома штатними вчителями, система навчання, загальні шта-

ти училища, наочні посібники, реформування протягом першої половини XIX ст.

Окрім первісних пожертв, не менш детально визначено й подальше благодійні надходження на користь училища. Протягом 1808–1835 рр. училище скінчили 314 учнів (з них з атестатом – 125), а протягом 1843–1852 рр. – 671 учня. Причому зауважується, що кількість учнів із дворян і духовенства була нижча, ніж інших станів (так на 1855 р. співвідношення було 24 та 31 відповідно, а з 671 учня, що закінчив училище, лише 330 були з дворян та духівництва).

Досить докладно висвітлив Г. Залюбовський і історію системи освіти в повіті, яка формувалася під началом повітового училища, що готувало кадри педагогів та здійснювало нагляд за початковими училищами. Вказано ним і перший склад повітової училищної ради, яку було утворено у 1867 р. при переході сільських училищ у підпорядкування повітового земства. Це М. Д. Мізко, О. О. Ган, Ф. Ф. Соловйов. У зв'язку з відомостями по освіті в повіті згадано дати заснування: Новомосковського однокласного парафіяльного училища (1832); жіночої чотирикласної прогімназії, відкритою за клопотанням міської громади (1878); та земського ремісничого училища, відкритого за рішенням і на кошти Губернського земства (1885) [12].

Такий помітний міський об'єкт, як Самарський Пустельно-Миколаївський монастир на сторінках часопису згадується дуже побіжно. Д. І. Яворницький у «Топографічному очерку», часто згадуючи річку Самару та Самарські ліси, лише одного разу написав про існування Самарського монастиря, прив'язуючи його до острова між Самарою та Самарчуком і повітового міста Новомосковська (кол. Новоселиці) [30, с. 397]. У рукописі о. К. Оранського заснування монастиря приписується о. Кирилу Тарловському, щоправда з приміткою публікатора, що це має означати лише спорудження нового мурованого храму [19, с. 825].

Д. Багалій відносно монастиря лише зазначив, що на 1794 р. він був найстарішим, заснованим ще за запорожців, і найбільш заможним (1 512 монастирських селян з їх загальної кількості у єпархії у 4 215 душ) [4, с. 484], а в іншому його матеріалі вказувалося про надання у 1776 р. монастирю 1 740 десятин на р. Самарі та при балці Лозоватій та 120 десятин при його млині у Хашцовому [5, с. 784]. Серед історичних раритетів монастиря згадується портрет К. Тарловського, а за листом о. І. Вахніна наведено надписаний на ньому римований напис «Портрет сей Кирыла, Щедрота коего сей храм соорудыла». Згадується й поховання К. Тарловського [19, с. 825, 826].

Самарська паланка, як орган виконавчої влади, фактично згадувалася А. Скальковським. З цього погляду заслуговує на увагу повідомлення 1746 р., де вказано, що за вироком Коша за крадіжки у па-

ланці до смерті забито киями козака Сухого, а козака Павла Щербіну повішено [24, с. 617]. Саме у паланці, в присутності самарського полковника Петра Шабельника «з старшиною» у 1756 р. було, за приписом Коша, виплачено козаком Степаном Чорним (проживав у с. Чернечому) відшкодування у 40 руб., колишньому кальміуському писарю Олексію Петруші. 1772 р. на самарського полковника Карпа Гуртового із старшиною покладається виконання рішення Коша у справі боргу між самарськими жителями: козаком Грицьком Білим та Харьком Порожнім і Іваном Сичком та покарання козака Федора Маляра за насилля над самарчицькою жителькою Ганною Перехристкою [24, с. 608, 609, 613].

В інструкції 1762 р. для збору податків із посполитих Кодацької та Самарської паланок згадуються зловживання із підрахунками населення, за якими «не малое несходство в написанном числе имеется». Це зумовило направлення до паланок «ревізійної» комісії у складі курінних отаманів М. Тимофєєва, Я. Качалова та Г. Щирого. Ревізори мали отримати списки посполитих у «посполитих отаманів» самарського та кодацького і звірити їх на місцях. За цією інструкцією Самарська паланка визначалася як місце вершення судової влади. Так, жителів Богородицька для скарг на «тамошнього отамана Байрака» мали «призвати» саме до паланки [24, с. 535–537]. У цьому ж контексті як окрема структурна одиниця паланочного центру і місце покарань під 1772 р. згадується і самарський базар [24, с. 613].

Діяльність органів управління імперського часу практично не висвітлювалося. У 1889 р. Г. Залюбовським досить уїдлимо згадувалася діяльність Новомосковського повітового земства, яке з 1867 р. по 1883 р. не надрукувало жодного тому звітів чи постанов і вказувалося, що знадобилась спеціальна постанова 17-го земського зібрання, щоб земська управа підготувала другий у своїй історії друкований звіт за один рік. Згадується, як подальша регулярність друкованих звітів управи, так і введення з 1884 р. постійного кошторису повітової освіти у 4 тис. руб. на рік [12, с. 602, 603]. Новомосковська міська ратуша позначається лише у зв'язку із внесками на утримання приходського класу повітового училища [12, с. 600].

Побіжно висвітлювалися й торговельні зносини міста. Так, на початку грудня 1772 р. із самарського жителя Івана Сичка стягнення належного з нього боргу у 23 руб. 33 коп. було відкладено до повернення його з Криму, хоча в якій потребі він поїхав туди й не розшифровується [24, с. 609]. У 1775 р. у «Новоселке» перебував белевський купець Третьяков, який з неї рушив на м. Тор [28, с. 634].

Що стосується загальних уявлень про перебіг історії міста, то вони дуже розпорошені і більш ніж хаотичні. У записаній П. С. Єфименком народній легенді про виникнення та зникнення Запорожжя

Самарь вказується як останній прихисток Вольностей: «Як передалися вони через Орель, так вони як дійшли до Самари, так і тепер церква є з дванадцятьма банями. (...) Так отам, як окошились вони, добре, добре жили!. Як вони добре жили там у Самарі! Тільки як стало суцужно й там их стали обижати, так вони рушили тоді під турка на остров. Покинули своє життя й церкву – все, і пішли, бо дуже стали их обижати. (...) Оце недавно, може, п'ятнадцять... ні, не буде! Прислали вони двадцять тисяч на поправку, щоб така була, як ми покинули, щоб не руйновалась» [9, с. 593].

Короткий екскурс в історію міста вміщено у 1888 р. у статті, присвяченій Троїцькому собору: «Во времена Запорожья Новомосковск не был ещё городом. Это поселение носило официальное название «Новоселица», а народ называл его Самарью. Когда Запорожье было уничтожено, то местечко Новоселица обратилось в слободу Новосёловку; потом опять называлось Новоселицей, будучи военным поселением. В 1794 году сюда был переведен уездный город Новомосковск». Побіжно згадано і те, що за часів Нової Січі у Новоселиці розміщувалося правління Самарської паланки [23, с. 41–42]. У цілому уявлення про історію міста відображає цитата з А. Скальковського щодо його відвідин Новомосковська у 1835 р., в якій він називав його і Старо-самарським ретраншементом, і Катеринославом-І. Разом із тим він відмічав, що саме тут серед селянства знайшов «предания и обычаи с 1775 года», хоча й поряд із запозиченнями від іноземних колоністів [3, с. 153].

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що, незважаючи на фрагментарне відображення на сторінках часопису історії м. Новомосковськ не лише за кількістю публікацій чи згадок, але й за сюжетними лініями і розкриттям сюжетів, вони мають досить помітну цінність. Функція журналу полягає не стільки у формуванні зв'язної історії міста, скільки у включенні його в контекст української історії, перш за все, як запорозького поселення. Причому в зверненнях до історії міста аж надто явно помітно, що уявлення про місто, як про одну із «столиць» Запорожжя сформовано за межами часопису і лише привнесено на його сторінки. Разом із тим це означення не піддається жодному сумніву і додатково закріплюється часописом.

Бібліографічні посилання

1. А. Л. Ещѣ сведения о диком попе / Л. А. // Киев. старина. – 1887. – Т. 19. – С. 577–580.
2. Андриевский А. Запорожский старшина Антон Головатый в Киеве / А. Андриевский // Киев. старина. – 1890. – Т. 28. – С. 341–344.
3. Аполлон Александрович Скальковский (По поводу девяностолетия его жизни) // Киев. старина. – 1898. – Т. 60. – С. 150–159.

4. **Багалей Д. И.** Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры / Д. И. Багалей // Киев. старина. – 1889. – Т. 25. – С. 438–484.
5. **Багалей Д.** Наследники запорожских земель / Д. Багалей // Киев. старина. – 1885. – Т. 11. – С. 783–790.
6. Библиографический листок // Киев. старина. – 1888. – Т. 21. – Отд. 10. – С. 1–16.
7. **Джусов А. Б.** История Новомосковска / А. Б. Джусов. – Д., 2003.
8. **Джусов А. Б.** Історичні пам'ятники, імена та пам'ятки Новомосковська / А. Б. Джусов. – Д., 2005.
9. **Ефименко П.** Последний писарь Войска Запорожского Глоба / П. Ефименко // Киев. старина. – 1882. – Т. 3. – С. 368–371.
10. Задунайские народные предания // Киев. старина. – 1882. – Т. 3. – С. 579–582.
11. **Залюбовский Г.** Краткий историко-статистический обзор екатеринославской гимназии и подчинённых ей учебных заведений / Г. Залюбовский // Киев. старина. – 1888. – Т. 20. – Отд. 2. – С. 39–45.
12. **Залюбовский Г.** Новомосковские учебные заведения / Г. Залюбовский // Киев. старина. – 1889. – Т. 25. – С. 595–604.
13. Из переписки И.И. Срезневского. 1829 – 1839 гг // Киев. старина. – 1901. – Т. 74. – С. 210–248.
14. К XIII археологическому съезду // Киев. старина. – 1904. – Т. 86. – Отд. 2. – С. 102–103.
15. **Кирица Н.** Память об Антоне Головатом в с. Слободзее тираспольского уезда / Н. Кирица // Киев. старина. – 1890. – Т. 28. – С. 346–347.
16. **Китицын П.** К истории Кубанского войска / П. Китицын // Киев. старина. – 1892. – Т. 38. – С. 425–429.
17. **Левицкий О.** Новый храм в старом украинском стиле / О. Левицкий // Киев. старина. – 1906. – Т. 94. – С. 598–610.
18. Материалы для истории б. Запорожья // Киев. старина. – 1882. – Т. 3. – С. 322–339.
19. **Мацевич Л.** «Нечто о диком попе» / Л. Мацевич // Киев. старина. – 1886. – Т. 14. – С. 821–826.
20. **Мищик Ю. А.** Місто на Самарі : навч. посібник / Ю. А. Мищик, Н. В. Мосьпан, С. М. Плохий. – Д., 1994.
21. **Павловский И. Ф.** Полтава в XIX столетии / И. Ф. Павловский // Киев. старина. – 1905. – Т. 91. – Отд. 1. – С. 228–342.
22. Памятная книжка кубанской области, изданная 1881 года. – Составил действительный член кубанского областного статистического комитета Е. Д. Фелицын. Екатеринодар, 1881. – Издание статистического комитета // Киев. старина. – 1882. – Т. 1. – С. 206–209.
23. **П. Г.** Запорожский храм в Новомосковске / Г. П. // Киев. старина. – 1888. – Т. 20. – От. 5. – С. 41–48.
24. **Скальковский А.** Как судили и рядили в Сечи запорожской / А. Скальковский // Киев. старина. – 1886. – Т. 16. – С. 604–621.
25. **Твердохлебов А.** Эпизод из предсмертной борьбы Запорожья за целостность своих владений / А. Твердохлебов // Киев. старина. – 1886. – Т. 16. – С. 749–756.
26. **Туренко А. М.** Исторические записки о Войске Черноморском / А. М. Туренко // Киев. старина. – 1887. – Том. 17. – С. 494–536.
27. Ходатайство Потёмкина о замене запорожской старшине смертной казни заточением в монастырь // Киев. старина. – 1887. – Т. 19. – С. 191–193.

28. Шиманов А. Предсмертная поземельная борьба Запорожья (Эпизод из пограничных споров с б. Слободскою Україною) / А. Шиманов // Киев. старина. – 1883. – Т. 7. – С. 610–636.

29. Щербина Ф. Беглые и крепостные в Черномории / Ф. Щербина // Киев. старина. – 1883. – Т. 6. – С. 233–249.

30. Эварницкий Д. И. Топографический очерк Запорожья / Д. И. Эварницкий // Киев. старина. – 1884. – Т. 8. – С. 33–54.

31. Сумцов Н. Ф. Малорусская географическая номенклатура / Н. Ф. Сумцов // Киев. старина. – 1886. – Т. 15. – С. 456–489.

Надійшла до редколегії 27.06.2014

УДК 94 (477) «1914/1917»

А. О. Манько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗЕМСТВА КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розглянуто діяльність органів місцевого самоврядування щодо задоволення потреб армії та цивільного населення в роки Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, земство, біженці, управа.

А. А. Манько

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЗЕМСТВА ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНЫ И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Рассмотрено деятельность органов местного самоуправления относительно обеспечения нужд армии и гражданского населения в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, земство, беженцы, управа.

A. A. Man'ko

Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University

ZEMSTVO OF KATERINOSLAVSHCHINA AND THEIR ACTIVITIES IN THE YEARS OF THE FIRST WORLD WAR

One of the problems of modern state organization is the formation of the system of local self-government institutions that are capable to decide tasks of local life.